

САМУИЛ СТРЕЗОВ. СПОМЕН ЗА ЕДНО ПЕРО

Георги Н. Николов

Припомняйки си Самуил Стрезов, един от сериозните представители на галерията писатели-емигранти, безотговорно загърбени от съвременната ни литературна история, трябва да тръгнем по много запрашени следи... В хода на годините животът и художественото му наследство губят своите ясни очертания. Мнозина не са чували за него. Но литературната дейност на Стрезов и днес осъществява връзка между българския читател и латиноамериканската култура. Поднася ни редица сведения, факти, исторически анализи на художествения генезис в Аржентина, Испания, Португалия. Показателно е, че още през 30-те години на миналия век те стават достояние на нашия читател, препечатани в българската художествена периодика. В този смисъл творчеството на Самуил Стрезов има своето заявено и извоювано художествено поле, което би трябвало да се познава.

Данни за житейския път на автора черпим от разнообразни източници – спомените на Борис Шивачев и Радослав Тричков (сп. “Септември”, 1984, № 8, с. 127–165), автобиографичната книга на Тодор Ценков “С перо и слово в Аржентина”, монографичния роман на самия Стрезов “Анга” и т.н. Той е роден в София през 1901 г. в семейството на македонски преселници. Но както много от тях, и младият Самуил е принуден рано да напусне страната, за да дири прехрана отвъд океана. Привлича го идеята за Южна Америка – този “рай” за бедняците, чиито предимства мълвата преувеличава непрестанно. Струва ми се, че още един подтик въздейства силно върху него. “В Европа има нещо гнило” – отбелязва Борис Шивачев в “Изповедта на един страдалец”. Това са лешовете от световната война, които вонят. Това са несправедливите договори и страшната мизерия, които душат... Авторът, героят от “Анга”, мечтае за простор, за чист въздух и свобода. Но накъде?

Независимо от основната причина, около 1920 г. Самуил Стрезов е вече в Аржентина. Работник в петролните извори на Комодоро Ривадавия, прислужник, оркижеро (жетвар), а най-често недохранен скитник, това са перспективите, предложени му от новия континент. Съдбата на Стрезов повтаря жизнената орис на Шивачев в Аржентина, на Стефан Кинчев в Бразилия, на Петър Моллов в Уругвай – и на кого ли още не?...

“Крачим автоматически из стърнищата на аржентинското поле, а духът ни се носи далече, под кристалното небе на нашата малка страна – спомня си Тричков. – Там сега е зима. Къщите са похлупени от белоснежна пелена и под краката на хората скърца студът. По улиците сноват

коледари, пеят песни и вестят щастие по домовете. Весело е в родните къщи... Над нас слънцето силно пече, гъста мараня трепти над стърнищата, цари страшна задуха. Календарът и тук показва януари 1922 година, но не е Коледа. Тук е само неделя, лятото е в разгара си. Нивите са узрели и житните класове трябва да се превърнат в истинско злато. Най-късно след 20 дни това жито ще почива в грамадните складове и ще бъде предмет на безсънни нощи за борсовите спекуланти... Главите ни тежат, кръстът боли, пръстите болят, но трябва да се работи. Нам са нужни пари, за да можем да се върнем под бащина стряха. Работим от тъмно до тъмно.”

Трудното “запознаване” на Стрезов с аржентинската обществена картина има и своята добра страна. Под влияние и под примера на Борис Шивачев започва усилена самоподготовка – това му дава възможност да оцелее като личност и да противоборства на проблемите. Изучава испански език, прави първите си стъпки в журналистиката и на писателското поприще. В битката за оцеляване с много воля оформя своите естетически и, естествено, граждански позиции. Търси сред българските колонисти сродни по дух и творческа нагласа люде, за да пристъпят към издаване на собствена (българска) преса и художествени произведения. И все по-често споделя с белия лист натрупаните с годините впечатления, познания, осъзнати истини. Стреми се да изрази своя копнеж по България, който го съпровожда неотменно... Авторът сътрудничи на аржентинските вестници и списания. Свои творби публикува и във вестник “Български глас” (по-късно “Родна реч”) и списание “Българска мисъл”, издавани в Буенос Айрес. У нас печата в “Слово”, “Вардар”, “Заря”, “Развигор”; в списанията “Демократическа младеж”, “Новис”, “Трезва младеж”, “Български турист”. Занимава се и с преводи на испански език. Така представя пред латиноамериканската публика наши автори – “Константинов Алеко – до инесперадо” и пр. Може да се каже, че Стрезов е всъщност естетически продължител на традициите, очертани от Шивачев в нашата литература, и един от ранните сериозни испанисти на България.

Издиреното досега художествено наследство, макар неголямо по обем, подчертава задълбочените интереси на писателя. То се състои от завършени белетристични творби и от фрагмен-

ти, от пътеписи и кратки литературно-исторически изследвания. Журналистическата дейност на Самуил Стрезов, поради своя оперативен характер, днес има предимно познавателно значение.

Много от работите му са създадени направо на испански. Това доказва владенето на езиковия нюанс и позволява творбите да достигат най-бързо до читателската аудитория.

На испански език е сътворен и романът “Анга”, издаден в Буенос Айрес през 1929 г. – първата крупна творба на Стрезов на литературното поле. Той е художествен израз на изживените от него катаклизми, случки, обстоятелства, допълнени със спомените за родния край; за лишеното от корен скитничество и за бедността. По редовете е проследена нишката на един причудливо лъкатушещ живот – авторовия...

Книгата е изградена от две взаимно допълващи се части: “Европа” и “Америка”, всяка от които може да се разглежда и самостоятелно. Основата на първата част и идеен подтик за написване на мащабно белетристично произведение е историческа: Илинденско-Преображенското въстание. Както Стоян Христов с “Една българка” и Стефан Кинчев – “Странната идея на един момък”, авторът се връща към първопричините, отклонили съдбата на много хора в неочаквано русло. От позицията на времето осмисля и чертае мащабна панорама на общия подем, организационната подготовка, битките. Стрезов не е пряк участник във въстанието, нито дори негов очевидец, ала трусовете на македонската орис са трайно запечатани в цялата му идейно-естетическа нагласа. Още повече че животът на близки нему хора и собствената му съдба са следствие от Илинден и той съвсем разбираемо се връща към историческия първоизвор:

“Далечни спомени се пробуждат в моята памет. Бях малък, но знаех за всички приготовления около народното въстание... Цялото село беше обзето от необикновена възбуда. Ние тичахме и викахме до пресипване. Мъжете изваждаха своите старовремски пушки и ножове, тъй дълго крити и пазени, почистваха ги и приготвяха патрони. Жените месеха хляб и шиеха въстанически дрехи.

Борците бяха обикновени хора, но в своя идеал не се страхуваха от нищо. Бяха винаги готови да действат, без да ценят своя живот, нито пък този

на другите. Дисциплината беше желязна, страшна. Революционният комитет издаваше заповеди и този, който не ги изпълняваше, биваше осъждан на смърт.

Но всред безбройните подвизи ясно се чувстваше освободителното движение, вдъхновявано от светлите борци, чийто идеали се издигаха над бурята. Те всички загинаха в борбата, като оставиха светла диря след себе си.”

Въздействащи са описанията на саморазправа с мирното население от потерите, опожарените къщи, преселническите тълпи. Пътят на бежанците през европейския континент е сюжетната връзка между тематиката в двете части. Като нов Ахасфер и героят на Стрезов – едновременно архетип и събирателен – ще преброди Патагония, полярните морета, лесовете на Чако и Парана. Но в диплите на екзотиката, в безкрайно редките мигове на ефимерно щастие, персонажът-българин остава дърво без корен. Снагата му не се кърши от бурите на житейската участ, ала съзнанието няма покой. Нито креолът Феликс, нито обичащата го Анга могат да заменят родния край, потънал в омарата на океана. По редовете на романа Стрезов достига до изповедност, но слива с тълпата авторовото “аз”. Стреми се да очертае нейния събирателен психологически портрет. “На фона е масата – пише вестник “Литературен глас” в бр. 44/1929 г. – хиляди, милиони човешки същества, които страдат. Които се огъват под бремето на една безмилостна експлоатация. Авторът на “Анга” обича унижените и експлоатираните. Той сам е унижен и експлоатиран...”

Романът трябва да бъде осмислян и от друга страна. В него писателят допълва, след Страшимир Кринчев и Борис Шивачев, образа на работника-скитник като обект на художествено изображение. У нас типажът-скитник не е непознат и дотогава, но предимно в романтичен вариант – в идилията на Петко Юрданов Тодоров. Разчупвайки рамките на малка България, творците ни вече се запознават със социалната поляризация в завършен, кристализиран стадий. Вниманието си към нея отправя сега и Стрезов, във втората част “Америка”, като внася в разказа своя галерия от архетипове:

“Пътувахме около петнадесет “лястовички”. Това беше печална и живописна група от настоящи и бивши хора. Бяхме прокъсани и брадясали, с чували на гърба, праметнати във вид на раница.

А отгоре на това, обкичени с един куп тенекенца, гърнета и всевъзможни кухненски потреби.

Докато тренът беше в движение, мнозина говореха. Някой свиреше на устна хармоника. А друг един, свит в ъгъла и може би вдъхновен от ситния дъжд, който ръмеше от сутринта, пишеше стихове. По-нататък един дребен човек, който се отличаваше с дълга коса, мечтателни очи и благородно лице, излагаше необходимостта от организация на работниците. Само по този начин те ще се освободят завинаги от своето недостойно положение на експлоатиран...”

Тези герои са щрихираны грубо, с известна ирония от писателя. Но зад привидната “снимка” от живота им се крие дълбокото разбиране на тяхната душевност, стремежи и мечти. Хората, скитници по неволя, съхраняват все така непокътнати националните черти, отличаващи ги от общата маса. Дори и при обстоятелства, от които зависи животът му, героят-българин в “Анга” запазва способността си да разбира и да се възхищава от природата, така близка до умореното му съзнание: “След толкова дълго време, прекарано из безплодните хълмове на Комодоро Ривадавия, след пустинните пампаси, запечатани в моята памет, беше истинско щастие да виждам големи дървета, зелени ниви и ливади, и една блестяща река, кръстосана с канали, която лъкатушеше в долината. Спомням си много добре радостта, която изпитвах, вървейки край зелените изкуствени ливади; като вдишвах жадно аромата на току-що накосеното сено. Беше ме обзело някакво буйно желание да се хвърля върху тревата и даже... да почна да я хапя.”

Още с отпечатването си романът (Буенос Айрес, изд. “Самет”, 1929 г.) привлича вниманието на литературните среди в Аржентина, а критиката му отделя особено място. “Суплементо де ла Протеста” сравнява Стрезов по “своя романтизъм” с Панаит Истрати, а по дълбокото хуманно чувство – с Рафаел Барет. Списание “Кларидад” определя “Анга” за една от най-значимите книги, излезли през годината. “Дело на издателството “Самет” – добавя списание “Ла Насион”, – тя (книгата – б.а., Г. Н.), упражнява значително влияние върху четеща. През очите ни минават просто, но прекрасно написани страници, пълни с поезия... Стрезов притежава лирически замах, без реторика.” Подобни са отзивите на “Ла Критика”, “Носотрос” и пр. Те определят произве-

дението като един от първите и благородни опити при този вид повестуване, които кулминират с Горки и продължават в книгите на Панаит Истрати.

“Анга” е първата и най-зряла творба в целия му литературен път. Тя завладява с непресторената си искреност и стремеж към човешко съпричастие. Именно този роман олицетворява разказния дял в художественото наследство на Стрезов. В него е залегнало специфичното и важното от другите, обемно по-малки произведения – разкази, фрагменти, скици. Сред тях е и едноименната на “Анга” миниатюра, която според мен е умален първообраз на идеята за втората част – “Америка”. Книгата притежава и някои черти на пътеписа, отделни особености от публицистичните жанрове. Най-често ги срещаме при описанието на изминатия от героите път; след придобитата в ретроспективния анализ есеистичност и т.н. За жалост, у нас “Анга” е позната само по откъслечни фрагменти, публикувани в различни периодични издания.

Канавата, върху която се гради цялостната сюжетна постройка, е нравствената чистота и твърдост на българина. Именно те превеждат Самуил Стрезов през житейските превратности и го представят днес като талантлив и духовно богат творец.

Пътеписното наследство – пътни бележки, “От Атлантическия до Тихия океан”, “Из планините на Аржентина”, е предназначено почти изцяло за българския читател. Те са публикувани както в Аржентина, така и у нас, по страниците на сп. “Български турист” от края на четиридесетте години.

Свикнали сме да олицетворяваме пътеписа с художественото пресъздаване на впечатления от географски, исторически, природни и пр. забележителности. Но времето внася свои допълнения в този жанр. Откриваме ги, макар все още неизбистрени до край, и в пътеписите на Стрезов. Впечатленията, залегнали по редовете им, в известна част също са осмислени от позицията на скитника. Авторът не само подробно запознава читателите с аржентинската действителност, но и предупреждава скрито, че екзотиката ѝ е само измама за бедняка: “Туризмът в Аржентина е съвършено различен от този, който сме свикнали да правим в България. Пешеходството е крайно странно за жителите на обширната страна и не-

веднъж тукашните селяни, “гаучос”, са смятали за чудаци нашите емигранти, които все пак понякога пътуват – по липса на средства – десетки, стотици километри пеша. Туземецът се е движил и се движи почти изключително на кон и затова в литературата на страната конят е одухотворен почти наравно с човека. Все пак, в новата епоха, с индустриализирането на републиката, тази вековна традиция се вече нарушава. Това се забелязва особено във време на икономическа криза, когато мнозина работници сноват пеша по безкрайните полета, за да търсят прехраната си, каквато тогава не намират в населените пунктове.”

Избродил цяла Аржентина, Самуил Стрезов поставя в центъра на своите пътеписи държавното и икономическото устройство на страната. Подробно разказва за спецификата на областите и градовете, посетени от него: Кордоба, Сан Луис, Росарио, Мендоса... Нерядко пътешественикът се връща към страници от местната история и колониалното владичество, борбата на местното население за национална независимост. Стрезов в дълбочина владее фактите от историята и съвременната му действителност и ни ги поднася в единно, стегнато повествование. То също, както и разказното творчество на автора, е изпъстрено с описания на природни картини; наситено е с чувство на възхита и преклонение пред суровата мощ на природата: “Движим се по широк, не много равен път, покрит с педя прах и пясък. Лицата и дрехите ни са почернели. Отвред около нас не виждаме повече от 200–300 метра. Слънчевите лъчи палят и горещият вятър брули лицата ни. На места пътят е препречен с движещи се дюни; тук вятърът свири тревожно, свирепо. Отдавна не сме виждали жива душа по безкрайните, посивели от пепел, печални поля. Съвършено изсъхналите посеви едва се познават. Виждат се мумифицирани трупове на добитък, измрял от глад и жажда... Изпитваме силно нервно напрежение, устните ни са засъхнали, сърцата пропити с незнайна горест.”

Нерядко описваните природни забележителности Самуил Стрезов сравнява с картини от България – “нашата Рила”, “Верила планина”, “равното Софийско поле”. Дълбокото носталгично чувство от “Анга” се пренася и в пътеписното му наследство. Аналогията на географските местности в Аржентина и България не е случайно. В

странстванията си – *“От Атлантическия до Тихия океан”*, *“Из планините на Аржентина”* и други, авторът се среща и пътува изключително с българи, преселници като него самия. И отново се връща към причините, прокудили го от родния край. С вътрешно вълнение, описвайки красотите на Андите, разказва за статуята на Исус на границата на Чили и Аржентина, издигната от “два братски народа като вечен залог за мирно съжителстване.”

Пътеписите на Стрезов надрастват монологичното начало, често срещано в този род творби. Наситен с фактология, вплетен в емоционалната окраска на душевното преживяване, разказът прави читателите съпричастни. Те изброждат заедно с автора посетените места и рамо до рамо правят анализ на аржентинската действителност от тридесетте години: красива в географските дадености и мащеха с дълбоките проблеми по адаптацията на емигрантската маса. Нарушено е триединството природа – личност – общество. Времето, този могъщ съдник, ще покаже пътищата за желаните обществени промени, които вече зреят в недрата на държавната човешка пирамида.

Значителен дял от творчеството на Стрезов се групира в литературно-исторически изследвания върху разволя и тенденциите в латиноамериканската литература; статии-размисли над творбите и жизнения път на отделни творци. “Преглед на аржентинската литература”, “Луиз Ваз де Камоенс”, “Из испанската литература – Густаво Адолф Бекер” и други, продължават делото на Шивачев в тази област. Те са създавани в различни периоди от живота на автора като годишни обзорни статии, творчески юбилеи, литературни портрети.

Литературоведческата дейност на Самуил Стрезов разкрива мащабно познаване на историческата епоха, върху фона на която той разглежда даден автор. Проследява творческото му развитие в последователно единство с обществените и нравствените норми на времето, което го създава. “Камоенс олицетвори в своето произведение (“Лузиадите” – б.м., Г. Н.), целия характер на възраждането. Той... е освободен от теологическия символизъм, с който в средните векове се искаше да се съчетае природата с някакъв си “божествен плам”. Неговият гений освети култа към науката, към историческата и литературна

критика, към археологията. Епопеята му, историята на португалския народ, продължава да свети като пътеводен фар във всички кътчета на земята. “Лузиадите” за португалците имат значението на Паисиевата история за нас.”

В тези произведения авторът изказва и мнението си за същността на изкуството като достойние на широките обществени маси. Той изисква достъпност и класова основа в развитието на неговите жанрове. Подчертава необходимостта всеки творец да олицетворява епохата, в която работи, без да търси самоизолация от проблемите на деня. Макар косвено и от разстояние, Стрезов се бори против символистичните тенденции в литературния процес; обръща поглед към народностното му начало в космополитен, общочовешки план: “Бекер е бляскава звезда в небето на поезията. Издигнат над догмите, той не е от поетите, за които изкуството стига само за себе си. И за това именно с течение на годините не губи силата си. Движи го сила на мощно вдъхновение, съчетана с широк артистичен усет. И това във време, когато испанската мисъл, повече от днес (1925 г. – б.м., Г. Н.), спеше в летаргията, където я потопиха йезуитските кладии...”

Литературните портрети на Стрезов не губят значението си и в наше време. Писани с вещина и задълбочен интерес, те са и размисли върху съдбата на твореца сред кипежа от исторически събития. Съвременният читател черпи от редовете им познания, адресирани до поколенията във времето.

И все пак, логично е да се запитаем отново – какво е мястото на Самуил Стрезов в българската литература? Струва ми се, че отдавна е назряла необходимостта от цялостно изследване на приноса, който имат нашите автори, живели и творили зад граница в споменатия период от време. Нужен е подбор на най-значимите ни емигрантски автори заедно с произведенията, които ги представят. Има място за Стефан Кинчев, Тръпчо Дорев, Самуил Стрезов, Тодор Ценков и за още доста имена в нашата литературна енциклопедия... Нека с тези финални думи почетем перото на Самуил Стрезов, неспокойния му дух и художествено майсторство – защото те прибавиха частица към известността на България в далечния латиноамерикански свят. И не само те...

